

I. B Ö L Ü M

KENTİN TARİHİ GELİŞİMİ

Gaziantep kentinin tarihi hakkında yapılan araştırmalarda **şimdiye** kadar kesin bir çözüme ulaşamamış olan sorun Gaziantep'le yerine geçtiği söylenen Dülük arasındaki ilişkidir. Bugün Gaziantep'in 12 km. kuzeydoğusunda bulunan Dülük Köyünün Antik kaynaklarda adı geçen Doliche olduğu kanısı, köyün adına, çevresinde kaya mezarları bulunmasına ve köyün karşısındaki höyük eteğinde trenyolu yapılırken, muhtemelen Roma çağına ait mozayik döşeme kalıntılarının bulunmuş olmasına dayanmaktadır. Fakat Antep'ten önce önemli bir kent olduğu söylenen Dülük'te, hiçbir önemli yapı kalıntısı ya da sur kalıntısından şimdiye kadar söz edilmemiş olması Ortaçağın önemli bir kalesi olarak bilinen Duluk'un Dülük köyü üzerinde ya da yakınında olduğunu kabul etmeyi güçleştirmektedir.

Köyün karşısındaki höyükte ve çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında Anti çağa ait paralar bulunmakta devam ettiğine ve çevre sütun fragmanları bulunduğuna göre höyüğün bazı kalıntılar içerdiği kesindir. Fakat bu bölgede herhangi bir araştırma yapılmamıştır. 20. yüzyıl başında Amerikalı Charles Sanders Dülük'te bir höyük, birkaç eski taş ocağından başka birşey olmadığını ve her eşenin höyükte birşey bulduğunu söylüyordu.⁽¹⁾

Çevredeki araştırmaların verilerine göre yörenin tarihi Kalkolitik Çağa uzanmaktadır. Kent Demir Öncesi Çağı kültürleri bir yana bırakılırsa, Kargamış gibi önemli sitlerin varlığı ile belirli Geç Hitit kültürünün yeşerdiği bir bölgede bulunmaktadır. Gaziantep Kalesi de ciddî bir araştırma konusu şimdiye kadar olmadığı için, Dülük gibi orada da bugünkü strüktürün altında Geç Hiti çağına kadar çıkan bir veri olup olmadığını

söylemek kabil değildir. Bu yörede mevcut korunması kolay ve su kaynağı ile beslenen yerleşme yerleri arasında Dülük Höyüğü ve Gaziantep Kalesi'nin üzerine yapıldığı yükseltinin bir yerleşme yeri olarak seçilmiş olmaları şansı şüphesiz vardı. Gaziantep Kalesi'nin de bir höyük üzerine yapılmış olması rivayetleri bununla ilgilidir. Kalenin doğu kesiminin doğal bir kaya zemine oturduğu açıkça görülmektedir. Bu kaya zemin üzerine eski bir yerleşme kurulması da olasılık dışı değildir.

Kent tarihi ile ilgili bilgi Antik kaynaklardan elde edilmektedir. Ptolemeus (Batlamyus) a göre Mezopotamya'dan Fırat yolu ile Anadolu'ya geçen kervanların Apamea-Zeugma (Belkiz) ile Germanikeia (Maraş) arasında uğradıkları önemli kentlerden biri Doliche idi. (2)

Bizans kaynaklarında bir Suriye kenti olarak, Kommagene (Roma çağında Augusto-Euphrotesia) adını taşıyan bölgede 'Telukh' kentinin, bir piskoposluk merkezi olduğunu öğreniyoruz. Roma çağından kalan Doliche kaynaklı paralar vardır ve Jupiter (Zeus) Dolichenus (Bu ad çeşitli kaynaklarda değişiktir) adıyla Roma İmparatorluğu'nun her tarafında tapınakları olan tanrının kaynağının bu kent olduğu bilinmektedir.

Kökeni yerel olan Doliche sözcüğünün kentin Baal'inin (Semitik kavimlerin Gök Tanrısı) sıfatı olduğu ileri sürülmüştür. (3)

Haçlı kaynaklarında Doliche kenti Bizans Telukh'undan bozma olarak (Tulupe) adlarıyla anılmaktadır. (4)

Dülük Höyüğü'nün Doliche kenti ya da Zeus Dolichenus Tapınağı ile bir ilişkisi olduğu kesin bir yargı olsa bile, bu ilişkinin niteliği, bugün için yeterli bir açıklığa kavuşmamıştır. Büyük bir olasılıkla daha eski bir semitik tapınak ya da yerleşme yeri kalıntısı olan Dülük tepe karşısında Roma çağında adı Zeus Dolichenos'a dönüşen bir kült yeri, civarındaki kaynaktan da istifade ederek yaşamıştır. Eğer Roma çağında bir sınır kalesi de varsa bunun aynı yerde mi, Dülük köyü üzerindeki Dülük Tepede mi, yoksa şimdiki Gaziantep Kalesi yerinde mi olduğunu saptamak için daha ayrıntılı incelemeler gerekir. Procopius Justinyen'in Euphratesia (Orta Fırat Bölgesi)'de Sasanilere karşı birçok kaleleri yeniden yaptırıp güçlendirdiğini yazar. Bunlar arasında Karkamış ve Zeugma (Belkiz) da vardır. Fakat Doliche adı geçmemektedir. (5)

Antep'in bulunduğu bölgenin durumu erken Ortaçağda oldukça karışıktır. Müslüman orduları Bizans topraklarında ilerledikçe, bu bölgenin hızla Araplaştığı ve yer adlarınının da Antik adlarını kaybettiklerini Honigman belirtiyor. (6)

Toroslar İslâm ve Hıristiyan toprakları arasında en önemli sınırı teşkil ediyorlardı. Ve bu bölgede genellikle tahrip edilmiş ve terkedilmiş bir ara bölge bulunuyordu. Halife Ömer'in çağında yapılan fetihlerden sonra 10. yüzyıla kadar iki politik güç arasındaki sınır bölgeleri güneyde fazla değişmeden kaldı. (7) Dokuzuncu yüzyıl başında Bizans sınırlarındaki 'Avasım' bölgelerindeki kentler ve bu arada bir ön sınır bölgesi 'Sugur' yaratıldı. Buradaki kaleler özel olarak tahkim edildiler. (8) Dülük bu sınır bölgesinde bulunan kalelerden

biriydi. Ibn Hurdazbih İ.S.846'da Mezopotamya sınırında Bizanslılara karşı sınır kalesi olarak Duluk'u saymaktadır.⁽⁹⁾

Bu bilgilerden de açıkça anlaşıldığı gibi. Duluk adı verilen kent 10. yüzyıla güçlü olarak tahkim edilmiş bir sınır kenti olarak girmiştir. Bu sırada henüz Ayıntab'dan söz edilmemektedir.

10. yüzyılda Bizanslılarla Hamdaniler arasındaki mücadeleler de Halep Emiri Seyf El-Devle'ye karşı Nikefor Fokas'ın giriştiği hücumda Halep'in tahribinden sonra, Dülük ve Ayıntab'ın Bizanslılar eline geçtiği görülüyor.⁽¹⁰⁾

Tekrar Bizanslıların eline geçtiği sırada Telukh'u bir su kemerinin beslediği ve zengin çayırliklarla çevrili olduğu anlatılmaktadır.⁽¹¹⁾

1030'da Bizans İmparatoru Romanos Suriye'de pek başarılı olmayan bir seferden dönerken Telukh onu izleyen Arap ordusuna teslim olmamıştı. 1050 yılında kent henüz Bizanslıların elindedir.⁽¹²⁾

Onuncu yüzyıl ile 1162 yılları arasında bu bölgedeki olaylar hakkında yakın bilgiler veren Urfalı Mateos'un Vekayinamesi ve Papas Grigor'un eki'nde Emir Afşin'in bu bölgeyi H.459 1066/1067'de tahrip ettiği yazılıdır. Fakat Duluk'u aldığı kesin belirtilmemektedir.⁽¹³⁾ Yinanç Dülük'ü Afşin'in eline geçen kaleler arasında sayar.⁽¹⁴⁾ Onun arkasından Alparslan'ın Hacıb'i Gümüştekin'in bu bölgede (Tletukh, Tilitut) kalesini ele geçirerek halkını kılıçtan geçirdiği yazılıdır. Fakat bunun aynı kale olduğu belli değildir.⁽¹⁵⁾ Mateos bu bölgede Türklerin etrafa yayıldığını ve Urfa dışında, tarlaların iş-

lenememesinden ötürü halkın açlıktan kırıldığını yazmaktadır.

Deluk ve Ayıntab'ın durumları 11. yüzyılda kesin olarak belli değildir. Malazgirt savaşından sonra bu bölgeye Romanos Diogenes'un generallerinden Flaretos'un bir süre egemen olduğu görülmektedir. (16)

1085 den sonra Süleyman Şah'ın eline geçtiğini Yinanç belirtmektedir. (17) 11. Yüzyıl sonunda Selçuklulara bağlı emaretler içinde Antakya merkezli olanına bu bölge bağlanmış olabilir. (18)

12. yüzyıl olaylarıyla ilgili olarak Mateos'un Vekayinamesinde iki yerde Deluk kontu adı geçmektedir. Birinde 1102 tarihlerinde **Mısır ordularının** kuzeye hareketi sırasında ölen Deluk kontu Santsavel'den (19) diğerinde de Emir Balak'ın Franklarla çarpışmaları sırasında Josselin'e yardıma gelen Deluk, Ayıntab ve Raban kontu Mahuis'den söz etmektedir. (20)

Birinci Haçlı seferinden sonra Bizans İmparatorunun Prens Bohemond'a temlik ettiği araziler içinde Telukh askerî bölgesi ve kalesinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. (21)

Böylece kentin yüzyıl sonunda yeniden el değiştirdiği anlaşılıyor. Anna Komnena'nin ve Mateos'un yazdıklarından anlaşıldığı gibi Telukh sadece bir kent değil, bir tema idi. Merkezi Telukh Kalesi idi. Mateos'un 1124 yılında Dülük (Telukh) ve Ayıntab'ı beraber zikretmesi, birinin tema adı, diğerinin kent olabileceği kanısını vermektedir. Ve her ikisinin de yine Haçlılar

elinde olduğu anlaşılmaktadır. Telukh adının hep kent ile beraber düşünülmesi, birçok yanlış yoruma yol açmış olabilir.

Balak, Gerger kalesini çevirdiği zaman, o sırada Ayıntab kale kumandanı olan Hermin Michel, Dülük'ün kendisine bırakılmasına karşı kaleyi kral Baudouin'e bırakmıştı. 1124'de Balak'ın Menbiç önünde öldürülmesi sırasında ise 'Ayıntab' hakimi Mathieu idi. (22)

1137'de Yohannes Komnenos güneye sefere çıktığı zaman Maraş'tan Ayıntab'a inmişti. (23) Aradan kısa bir süre sonra, 1149'da, Birinci Mesut Maraş'ı ve Dülük'ü almış, Tılbaşar(Tel Beşir) çevresini de tahrip etmişti. (24)

1150'de Tılbaşar terkedildiği sırada, Antakya'ya giden Haçlılar Ayıntab'a sığınmışlardı. Bu sırada Dülük Anadolu Selçuklularının elinde idi. (25) 1151'de Sultan Mesut Ayıntab'ı fethetmek için gelmiş, fakat, anlaşıldığına göre başaramamıştır. (26)

Bar Hebraeus'de 1150'de Bizanslıların Ayıntab'a egemen olduklarını ve Nureddin'in Ayıntab'ı bütün çevreye egemen olduktan sonra açlık tehdidi ile ve sulh yoluyla ele geçirdiğini yazmaktadır. Yani Dülük (Bar Habraeus'a göre Ayıntab) tahrib edilmeden Nureddin'in eline geçmiştir. (27) Bu sırada kent ve çevre halkının büyük bir bölümünün Hıristiyan olduğu anlaşılmaktadır. (28)

Kent 1155'de Sultan Nureddin'in kitaları tarafından ele geçirilene kadar Edessa(Urfa) Kontrolüğünün elinde kalmıştır. (29)

1155'de sulh yoluyla ele geçirildiğine göre, o sırada sağlam

durumda olması gerekir.

Böylece Ayıntab'ın Dülük'le beraber hiç olmazsa 10. yüzyıla kadar dayanan bir geçmişi olduğunu kabul etmek zorundayız.

Dussaut Dülük kentinin harap olduktan sonra ona tabi küçük bir köy olan Ayıntab'ın büyüdüğünü söylemektedir.⁽³⁰⁾ Ve Ayıntab kelimesinin de Doliche bölgesindeki kaynaklardan geldiğini belirtiyor. Ibn es-Şhishna'nın dediğini kabul ederek de, burasının Dülük'e tabi olduğunun Araplar tarafından bilindiğini söylüyor. Oysa çok daha önemli bir kaynak olan Yakut Ayıntab'ın Halep'le Antakya arasında müstahkem bir kale olduğunu ve etrafında köyler olduğunu, bunlardan birinin Dülük olduğunu, Ayıntab'ın eski adının Dülük olduğunu yazmaktadır.⁽³¹⁾

Yakut 1229'da öldüğüne göre Ayıntab'ın 13.yüzyıl başında Dülük'ten çok daha önemli bir yerleşme olarak varlığını kabul etmek gerekir.

Dussaut'nin, Dülük harap olduktan sonra Ayıntab'ın büyüdüğü düşüncesi herhangi bir kaynağa dayanmamaktadır.

Gerçekten de, yukarıdaki bütün bilgiler Nureddin tarafından ele geçirilene kadar Duluk'un sağlam bir kale olduğunu gösterdiğine, ve bugün eski Dülük'te bu Onikinci yüzyıl kalesine ait hiçbir kalıntı bulunmamasına bakarak Bizanslıların 10.Yüzyılda Telukh Tema'sı merkezini eski yerinden bugünkü Antep'in yerine taşımış ve buraya da aynı adı vermiş olmaları ve Arapların bu yeni kente Ayıntab demiş olmaları ihtimali vardır.

Gaziantep'in Nureddin tarafından Salahaddin Eyyubi'nin Amcası

ve Hıms Emiri Şirkuh'a ikta edildiğini öğreniyoruz. Şirkuh son Fatimi halifesine vezir olduktan sonra ölünce, yerine Salahaddin geçmiş, ve Atabek Nureddin'in ölümü üzerine de (1174) Suriye'ye ve bu arada Ayıntab'a egemen olmuştur. (32)

1197'de Ayıntab bölgesel şeflerin eline geçtiği için Eyyubiler (Ez-Zahir) tarafından tekrar fethedilmiştir. (33)

Ayıntab'ın Salahaddin'in oğlu Halep Meliki Ez-Zahir Gıyaseddin zamanında (1186-1216) geliştiği kale içinde köşkler, camiler yapıldığı kalenin tamir edildiği ve sur dışında bağ bahçeler kurarak, buraya halkı yerleştirdiği söylenmektedir. (34)

Güneydoğu Anadolu'da ve Kilikya'da önemli Ortaçağ kaleleri, hatta daha ilk Arap hücumları sırasında yerle bir edilen Tyana gibi eski sitlerin kalıntıları dururken yıkıldığına ait hiçbir kayıt bulunmayan Telukh ile, yapıldığına ait hiçbir kayıt bulunmayan Ayıntab arasındaki ilişki, görüldüğü gibi, biraz karanlıkta kalmaktadır.

Elimizdeki bilgilerle Ayıntab ve Dülük ilişkileri şu şekilde varsayımlara yol açabilir:

I- Bugünkü Dülük Höyüğü eski bir Üst Mezopotamya Antik öncesi yerleşmesinin yerinde gelişmiş muhtemelen Selevkus'lar çağına ait Zeus Dolichenos kült yerini ve onun Roma çağında ya da Jüstinyen çağında müstahkem mevki haline getirilmiş kalıntılarını saklamaktadır.

Ayıntab, onun karşısına Müslümanların "Sugur" (ön sınır) kalelerinden biri olarak inşa edilmiştir. Böylece her iki si de, Ayıntab Topoğrafyasının daha elverişli olmasıyla

t Birinci plana çıkana kadar, beraber yaşamışlardır.

II- Dülük Höyüğü sadece Zeus(Jüpiter) Dolichenos kült yerini ihtiva eden bir küçük kalıntıdır.

Telukh Tema'sının ana merkezi Telukh sonradan Ayıntab olan Gaziantep kalesidir.

III-Doliche, Telukh olarak 10.yüzyıla kadar Tema merkezi olmuş, 10.yüzyılda merkez yeni inşa edilen kente eski adını koyarak taşınmıştır. Araplar buna Ayıntab demişlerdir. Böylece Dülük ve Ayıntab, kâh beraber, kâh ayrı olarak kullanılmıştır. (38)

Böylece Dülük ve Ayıntab beraberce mevcut olmuşlardır. Hatta eski kült yerinin, Temenos'unun biraz pekleştirilerek Ortaçağda müstahkem bir yer olarak kullanılmış olması da mümkündür. Nitekim Konya Selçukluları Dülük'ü almışlar, fakat Ayıntab'ı ele geçirememişlerdi.

Bu varsayımlar Dülük ve Ayıntab'ta yapılacak kazılarla açıklığa kavuşturulabilir.

Rumkale ve benzeri önemli kalelerin yerlerinde kalmasına, hatta Moğollar tarafından yıkıldığı bilinen Tılbaşar kalesinin bile varlığının belirgin olmasına karşı Nureddin tarafından anlaşarak ele geçirilen Dülük kalesinin tüm yok olması başka yorumlarla kolay anlaşılacak nitelikte değildir.

Ayıntab'ın bu çağlarında fiziksel görüntüsünün nasıl olduğu konusunda bir bilgimiz yoktur.

Cahen, Bibl.Nat.'de 2281, 57 v.de bulunan ve Nureddin çağına ait bir not'dan kale hakkında şu bilgiyi vermektedir:

"Kalenin çevresi 540 kulaç ve altı kule, iç kalenin çevresi 66.5 kulaç ve üç kule. Merkez altındaki Başura 307 kulaç ve 5 kule. Orta Kale 343 kulaç, küçük Başura 234 kulaç, oturulan büyük kale bölümü 282.5 kulaç, kapının çevresi 105 kulaç ve üç kule."

"Ayıntab'ın çekirdeği (Haçlılar Hatab diyorlar) kalesidir. Büyük ölçüde yapma bir tepe üzerindedir." Kale 12.yüzyılda önem kazanmıştı diyen Cahen, kaynak göstermeden Eyyubi yapısı olduğu kanısında olduğunu belirtir. O sırada Dülük'e ne olduğunu da söylemez. Kalıntıların ise Memlukler çağından olduğunu ve kalenin genel görüntü yönünden Halep'e benzediğini söyler.⁽³⁵⁾

Ayıntab'ın Salâhaddin'in ve Mısırlıların egemenliğinde kaldığı dönemi, her ne kadar kentin fiziksel gelişimini açıklayan bir niteliği yoksa da, kısaca özetlemek yararlı olur.

Moğollar tarafından ele geçirilerek tahrip edilmesine kadar El-Zahir zamanında kale içine yapılar yapıldığını ve çevresinde de bağ ve bahçeler kurulduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu sırada kent sadece kale içinden ibaret olmasa bile, çevredeki Maraş, Urfa, daha uzaktaki Antakya, Amid gibi kentlere göre ikinci derecede bir merkezdir.

Gaziantep Ömeriye Camisinin sağ taraf penceresi üzerinde Arapça bir tamir kitabesi 607 tarihlidir.⁽³⁶⁾ Burada caminin adı yazılmadığı için, bu kitabenin camiye ait olup olmadığı kesinlikle

söylenemezse de kent içinde bir camiye ait olduğu ve bu tarihten önce belki de 12.yüzyılda yapılmış bir caminin Ayıntab'da varlığını gösterdiği söylenebilir. Fakat böyle bir caminin kuruluşunun Ömer çağına kadar uzanması için Bizans kalesi Dülük'ün Ayıntab'ta olması gerekir. Bu konu ise, söylediğimiz gibi, çözümlenmemiştir.

Onüçüncü yüzyıl başında bu bölge Konya Sultanı İzzeddin Keykavus ile Mısır Hükümdarı Melik Eşref arasında bir çatışma konusu olmuş, sonunda Ayıntab yine Mısırlıların elinde kalmıştır. 1258'de Hulagu'nun ordusu bölgeye ilerlediği sırada ele geçirdiği kentler için Ayıntab da vardı.⁽³⁷⁾ Bu sırada Halep de fethedilmişti. Hulagu ile beraber olan Kilikya Kralı Hetum, Halepte olduğu gibi Ayıntab'da da Hıristiyan halkı ve kiliseleri korumuş olmalıdır. Fakat Moğollar iki yıl sonra kenti tekrar Sultan Baybars'ın ordularına teslim etmek zorunda kalmışlardır.

Bu çevreye Türk aşiretlerinin yerleşmeğe başlaması daha çok bu yüzyıldan öteye olmuşa benziyor.

Baybars(1260-1277) döneminde çok sayıda Türkmen'in Kuzey Suriyeye geldiklerini İbn Şeddad bildirmektedir.⁽³⁸⁾

Moğol istilasından sonra Yakındoğu Türkmenleri Bağımsız Beylikler kurmağa başlamışlardı. Özellikle 14. yüzyıl bunların kendi aralarında ve örneğin Ayıntab bölgesinde görüldüğü gibi, Memlüklerle mücadeleleriyle geçmiştir. Osmanlıların kesin olarak bu bölgeye egemen olmalarına kadar da bu mücadeleler sürmüştür.

Sümer, 14. ve 15. Yüzyıllarda Ayıntab bölgesine Avşar ve Bayat Boylarının geldiğini söylemektedir.⁽³⁹⁾ Dülkadir Beyliğinin dayandığı Türkmenler arasında Avşarlar önemli bir yer tutmaktaydı.⁽⁴⁰⁾ Bunların 15. Yüzyıl başında Mardin bölgesine yaptıkları akınlar Karakoyunluların Antep'e uzanmalarına neden olmuştu.⁽⁴¹⁾

Kent uzun süre Memlük idaresinde kalmış, fakat Memlüklerle Dülkadiroğulları arasındaki mücadelelerde sürekli tahribe uğramıştır. 1390'da Dülkadirli Suli komutasında Sur dışını yakıp yıkmışlar fakat kaleyi ele geçirmişlerdir.⁽⁴²⁾

Dülkadirli Timur'un tahrikiyle bölgede yeni hücumlara geçmek isterlerken 1395'de Sultan Berkub tarafından korkunç bir yenilgiye uğratılmışlar⁽⁴³⁾, fakat onların arkasından Timur orduları 1400'de, Ayıntab'ın kale dışını tahrip etmişlerdir.⁽⁴⁴⁾

1402'de Memlükler Dülkadirli emiri Alaeddin Ali'yi Ayıntab Valisi tayin etmişler ve Ayıntab kısa bir süre dışında 1409'a kadar Alaeddin'in elinde kalmıştır. O yıl Memlükler kenti tekrar kendi idarelerine geçirmişlerdir.

1411'de Dülkadiroğlu Nasreddin tekrar Kent'in idaresine egemen olmuşsa da iki yıl sonra kenti Memlüklere tekrar teslim etmek zorunda kalmıştır. Dülkadir Emiri Abüddeve'nin vakfiyesinde adı geçen Nasreddin Medresesinin bu sırada yapılmış olması muhtemeldir.⁽⁴⁵⁾

Memlüklerle Dülkadirli arasında olan bu mücadelelerde Kent'in alınıp verilmesi sürüp gitti. Genellikle Memlüklere tabi olarak

yaşayan Dülkadirliilerin idaresinde Ayıntap bazan Dülkadirliilere verildi, bazan geri alındı.

Fakat kentin daha çok Memlük valileri elinde kalmış olduğu anlaşılıyor.

1467-71 arasında kent birkaç kez el değiştirmiş sonunda yine Memlüklerde kalmıştır.

Kale kapısı üzerinde H.886(1481/82) tarihli kitabe Sultan Kayıtbay'ın yaptırdığı bir tamire aittir ve bu tarihte kentin halâ Memlükler elinde olduğunu göstermektedir.⁽⁴⁷⁾

Dülkadiroğlu Ala-ud-Devla(1479-1515)nin 1489 dan sonra Ayıntab'a egemen olduğu anlaşılmaktadır. 1500/1501 tarihli bir Vakfiyede kendisinin Ayıntab'a bir cami yanına vakıf olarak bir han yaptırdığı görülmektedir.⁽⁴⁸⁾ Bugünkü Midola Caminin onun yaptırdığı caminin üzerinde genlendiği kabul edilmektedir.

Memlükler Osmanlılar tarafından yenildikten sonra Ayıntab'ın idaresi de Osmanlılar eline geçmiştir.

Ondördüncü yüzyılın Ayıntab'ı hakkında bildiklerimiz Arap kaynaklarından oluşuyor ve çok sınırlıdır.

Dimaşki güçlü bir kalesi olduğunu ve halkının Türkmenler olduğunu yazmaktadır. Adını vermeden çevresindeki Sacur deresinden de söz eder.⁽⁴⁹⁾

Abu'l Fida kaya üzerine oturmuş bir kalesi olan çok güzel bir kent olarak tanımlar. Bol suyu ve bahçeleri olduğunu ve bölgenin merkezi olduğunu söyler. Dülük'ün Ayıntab yakınında olduğunu ve şimdi harabe halinde bulunduğunu bildirir. (40)

Bu çağda Ayıntab hakkında en geniş bilgiyi Memlûk Devletinde önemli bir memur olan Ayıntablı Aynî'den öğreniyoruz. Aynî Ayıntab'ın 9 cami ve 120 Mescidli, 20 hamam ve 15 medresesi, zengin bir çarşısı olduğunu ve bağılık, bostanlık olduğunu yazmaktadır. (51)

Kente 13. Yüzyıldan öteye kent dışında yerleşmeler olduğu kesindir. Ömeriye Camisindeki kitabeden başka Ali un-Naccar ve Eyüboğlu Camilerinin ilk kuruluşlarının 14. Yüzyıla dayandığı tahmin edilmektedir. Sonradan Mağarabaşı mahallesi olan yerin 14. Yüzyıl başında mezarlık olduğu ileri sürülmüştür. (52) Esenbek, Handaniye, Keyvan Mescitlerinin 14-16. Yüzyıl kargaşalıklarında kente gelip yerleşen Türkmen Beylerinin yerleştiği mahallelerde olduğu (53) tahminleri yapılmıştır.

İlk yapılışı 15.Yüzyıl sonlarında olması gereken Ala ud-devle (Alidela) Camii, Ali un-Naccar ve Eyüboğlu Camileri, Ömeriye ve diğer mescitler kentin kale çevresinde bir çekirdekle, onunla sürekli olmayan bazı mahallelerden oluştuğunu tahmin ettirmektedir. Bu mahallelere bazı Türkmen aşiretlerinin yerleşmesi ve adlarını buralara vermeleri olanak dışı değildir. Kale dışı sürekli çatışmalara, yakma yıkmalara sahne olduğu ve bölgeye 17.Yüzyıla kadar yeni göçmen boyları geldiği için (54) mahalle oluşumunun düzenli olmadığı tahmin edilebilir.

En eski mahalleler içinde sayılan Bey Mahallesinin kaleden uzak oluşu göçebe yerleşmesi özelliği olarak düşünülebilir. (55)

1487'de Hikmetnâme adlı bir eserinde Antep'li İbrahim İbn Bali Antep'in bütün yeşillikler içinde, sulak çok güzel bir kent olduğunu yazmaktadır. Dülük Baba ziyaretgâhından ve Antep'teki dört sudan sözetmekte, bunlardan birinin Ayn ül-Leben (bugünkü Alleben Deresi) olduğunu belirtmektedir.

Bu bilgilerden kentin gelişmesiyle ilgili kesin yargılar çıkarmak olasılığı yoktur. Çünkü Ömeriye Camisi dışında, tarihi belli olan yapıların en eskisi 15.Yüzyıla ait bir tarih taşımaktadır.

Fakat Aynî'nin sözünü ettiği mahalleler ile, tarihi üzerinde yorum yapılabilecek yapılar, Osmanlı çağında adlarını bildiğimiz mahallelerin eskiliklerine göre yapılabilecek bir değerlendirme 16.Yüzyıl ilk çeyreğinde kentin Osmanlılar eline geçmesinden önceki tahmini büyüklüğü ve yerleşimi hakkında genel bir fikir verebilir. (56)

Ömeriye Camisinin yukarıda sözü edilen tamir kitabesi 13.Yüzyıl başındadır. Kalenin hemen güneyindeki Eski Mahallelerden biri olarak gösterilen Düşmeci Mahallesi içinde Ömeriye Camisi gerçekten 13.Yüzyıl başında tamir edildiyse burasının Ayıntab ilk kez Müslümanlar elindeyken ya da Müslümanlar tarafından kurulduğu zaman gelişen mahallelerden biri olduğunu kabul etmek gerekir.

Aynî 15.Yüzyılda 9 mahalleden sözötmekteyzi. Yukarıda sözünü ettiğimiz tarihi gelişmeler içinde bunun çok artmış olması zordur.

Geçen Yüzyıl sonunda eskiliklerine göre Mahalleleleri sıralayan Belediye listesinin bazı geleneksel bilgileri içerdiği varsayılırsa 1696 tarihli bir Şeriyeye Sicilinde geçen 39 mahalle ile yapılacak bir karşılaştırma⁽⁵⁷⁾ ve cami tarihlerinin incelenmesi İbni Eyüp, İbni Kör, Akyol, Eblahan, Bey, Boyacı, Karacalar, Ali Naccar Mahallelerinin kentin ilk mahalleleri arasında sayılabileceği kanısını vermektedir.

Böylece Kalenin hemen güneyi ile Türktepe güney yamacında Boyacıya kadar uzanan dar bir kuşağın, Kale arkasında Ali Naccar mahallesinin ve onlardan bağımsız Eyüboğlu, Eblahan, Akyol ve Bey'i içine alan ve Beytepe yamacında oluşan bir ikinci grubun kentin kale dışında ilk çekirdeğini oluşturduğu söylenebilir.(Şekil I).

İlk mahallelerin Halep yolu başlangıcına hakim rüzgâr yönüne açık Türktepe eteklerine yerleşmesi iklim açısından olduğu kadar işlevsel açıdan da tutarlıdır.

Muhtemelen bugünkü Düğmeci ile eski Sengi Nakkaş, Sengi Hoşkadem ve Sengi Taviil Mahalleleri de Memlük çağı yerleşmesi içindeydi.⁽⁵⁸⁾

16, Yüzyıl içinde Osmanlılar kenti yenileyip yeni yapılar yapmışlardır.

Kalenin tamiri Bostancı, Boyacı Camilerinin tamiri, Tahtalı⁽⁵⁹⁾ Çınarlı ve Bey Camilerinin inşası işi Süleyman ve Selim II ça-

ğındadır.

Bu Yüzyılı tanımak için elimizde fazla belge yoktur.

17. Yüzyıl ortalarında Evliya Maraş eyaleti sancağı olan Ayıntab'ı şöyle anlatıyor:

"... Ayan ve eşrafı, bilginleri, mollası, imam ve hatipleri, şeyhleri vardır. Burada olan bilginler hiçbir diyarda yoktur. 500 akçe-i şerif mevleviyettir. 107 köydür. Ve Ayıntab şehri 32 mahalle ve 8067 toprak örtülü evlerdir. 140 mihraptır. Arasta meydanında Boyacıoğlu câmii, Uzun çarşı içinde Tahtalı Câmii gayet sanatlı ve kubbeli câmilere dir. Tabakhane Câmiinin karşısında Ali Naccar câmii, onun yakınında Eyüpzâde, Hayık Baba Sultan mezarı yakınında Molla Ahmed, ona yakın Müftü, Dayrincak, Alaybey, Pişmaniye, Şehrî Küstide Ağa, Ramazan efendi, Uzun bey, Emir, Tabakhane, Handaniye, Ala-ud-devle ve İç Kule câmileri vardır. Bundan sonrası 140 varıncaya kadar mes-cittir. Muhâliyye, Ali Naccar, Tahtalı, Bali Paşa şeyh ve molla Ramazan ve Tabakhane medreseleri meşhurdur. Büyük vakıfları vardır. Yedi dârülhadis, 140 çocuk mektebi vardır. Paşa, Sultan, Nayiboğlu Hamamı kale dibindedir. Tabak, Pazarcık, Şeyh, Hün-gâme, Pazar, Mücellid, Eyvan, Piyale Paşa, Tüffâhiyye, Beş-paşvar, ve Kale hamamları vardır. 3900 dükkân, iki bedesten vardır ama, Uzun çarşısı ve Saraçhanesi tertip üzere yapılmış üstleri örtülü kârgir dükkânlardır. 70 çeşmedir. Ama onlara da ihtiyaç yoktur. Her evden su geçer. Her evde bahçe, havuz ve şadırvan vardır. Bağlı bahçeli şirin bir şehirdir. Gittikçe de mamur olmaktadır. Havası çok lâtiftir. Mustafa Paşa hanı, Pekmez Hanı, İki Kapılı Han, Börekçi ve Arasta hanları, Mustafa Ağa

hanı meşhurlarıdır. İki imareti olup nimetleri boldur. Kırk tekke vardır. En mükemmeli Mevlevihane tekkesidir ki, Türkmen ağası Mustafa Ağa yapıp Sultan Murad'ın silâhtarı Mustafa Paşa'ya hibe eylemiştir. Etrafında kırk elli fukara vardır. Diğer tekkeler de Tabak efendi tekkesi, ve Hâcegân tekkesidir. Şehri her sokak başında kale gibi kapıları vardır. Her gece sokaklarında kandiller yanar. Uzun gecelerde subaşı kol dolaşır. Kalesi, şehrin ortasında bir kudret kayası üzerinde yuvarlak bir kaledir. Etrafı 1300 adımdır. Hendeği 40 arşın enli ve 20 arşın derindir. 26 kula, 1001 bedendir. Batıya bakan bir kapısı vardır ama yedi kat demir kapıdır.

Kale içinde kırk ev, bir câmi, bir hamam, birkaç buğday anbarı vardır. Dizdarı kaleden çıkamaz. Çıkıp top menzili gitse katlederler. Yetmiş top vardır. Sanki bu kale Halep kalesinin oğludur. Sanur nehri Battal Höyükten çıkar. Şehrin bağlarını, bostanlarını sular. Bir bölüğü şehrin çeşme, hamam ve evlerine taksim olunur. Geride kalanı Halep şehrine doğru akar. Bu diyarın yazı yazdır, kışı kıştır. Bu şehre (Arabistan gelinciği) derler."

Evliya'nın adlarını sayarak verdiği bilgileri ve 1696 tarihli sicilinde, 19. Yüzyıldaki mahalle adları ve bildiğimiz anıtlarla karşılaştırdığımız zaman 17.Yüzyıl sonlarında yani Osmanlıların eline geçmesinden k50 yıl geçtikten sonra, Ayıntab'ın gelişmesi hakkında oldukça ayrıntılı bilgi elde ediyoruz.

Evliya Mahalle sayısınının 32 olduğunu söylemektedir. 1696 Şe-

riye sicilinde bu sayı 39 dur. 19.Yüzyılda kentın 84 mahallesı olduğu düşünülürse tutarlıdır. Evliyanın verdiği 8067 ev sayısına dayanılırsa o çağ için büyük bir nüfus barındırdığı söylenebilir. 19.Yüzyıl sonunda Gaziantep'in 84 mahallesi, 80,000 civarında nüfusu olduğu bilindiğine göre o sırada 20-30.000 arasında nüfusu olmalıdır. Bu sayı da o çağ için zengin ve büyük bir kent olduğunu gösterir. Kentin ticaret merkezinin kale yakınındaki Lala Mustafa Paşa Hanı'ndan Arasta (bugünkü Arasa)ya kadar uzandığı anlaşılmaktadır.

Evliyanın adını verdiği yapılara göre kentın doğuda bugünkü Suyabatmaz Mahallesiindeki Şeyh(Şıh) Camii ve Külliyesini, dolayısıyla kuzeyden güneye bugünkü Bekirbey, Kozluca, Suyabatmaz, ve Şakirbey mahallelerinin bir bölümünü içerdiğini, güneyde Alaybey, Kozanlı ve Tepebaşı (Evliya'nın sözünü ettiği Hayık Baba buradadır) mahallelerine kadar uzandığını göstermektedir. Kalenin kuzeyinde Tabakhane, Ali Naccar Camii çevresi batıda ise Seferoğlu Mahallesiine uzanmış olmalıdır.

Bunun dışında daha uzak mahalleler de olabilir. Evliya⁽⁶⁰⁾ Şehrî Küstide Ağa Camiinden söz etmektedir. (Bugünkü Şehre-Küstü) deyimi buradan gelmiş olabilir. 17. Yüzyıl boyunca kentın geliştirdiğini ve iki gelişi arasında yedi, sekiz mahallenin imar olduğunu söyler.

17.Yüzyılda da kentın su ihtiyacının yakın zamanlara gelene kadar olduğu gibi, evlerdeki çeşme ve kuyuları besleyen kanallarla olduğu anlaşılıyor.

Evliya pek açık belirtmemekte ise de sokakların başlarında bulunan ve geceleri kapanan kapılardan(Tebirge) söz ettiğine göre, Antep'te Ortaçağlardan kalan mahalleleri birbirinden ayırma geleneğinin sürdüğü anlaşılmaktadır. Kent bu sıralarda daha sonraki çağlardaki büyük asayişsizlik dönemine girmemiştir.

Yüzyıl sonucunun mahalle listesini 1696(1108 Muharrem) Ağustos tarihli bir Şeriye Sicilinde buluyoruz:

Boyacı, Bey, Senginakkaş, Karacalar, İbnikör, Ehlicefa, Cevizlice, Kürkçüün, Kürsüncüün, Çukur, Tışlaki, Şarkıyan, Kıcılcomescit, Ali Naccar, İbni Eyüp, Hayık, Müslüman, Bostancı, Ammo, Kanalıcı, Sengi hoş kadem, Yahal, Cabl, Akyol, Hayik Zimyan, Tarlayı Atik, Kayser, Tarlayı Cedit, Töbe, Eblahan, Kastel, Saniyi Taviil, Kayacık, Nefs Kuzcalı, Mağarabaşı, Zincirli, Molla Ahmet, Şhreküstü, Hayik Baba, 39 mahalle.⁽⁶¹⁾

18.Yüzyıl Gaziantep için bir gelişme dönemi olmamıştır. Özellikle 18.Yüzyılın ikinci yarısı düzensiz ve eşkiyalık dolu bir dönemdir.

1760 tarihli bir Şeriye sicilinde mahalle sayısının geçen yüzyıl sonuna göre 39'dan 53'e çıktığı görüldüğü halde 1817 tarihli bir başka Şeriye sicilinde bu sayı sadece bir fazladır.⁽⁶²⁾

1696-1760 arasında da Kozanlı, Bey, Kayacık, Tarlayı Cedit, Musulluzade, Şhreküstü, Kılınçoğlu, Cevizlice(Kozluca), Bostancı, Ali Naccar mahallelerinin büyüüklerini, yeniden ilâve edilen mahallelerin Yalnızhane, Hıdır Çavuş, Sefer Paşa ve İbni Şeker mahalleleri olduğunu görüyoruz.⁽⁶³⁾

Kalenin kuzeyindeki Sefer Paşa mahallesi 18.Yüzyılda ortaya çıkan bir mahalle olarak gözüküyor. Burada Sefer Paşa'ya atfedilen bir Türbe vardır İbni Şeker mahallesinin adının 17. yüzyılda geçmemesi, Türktepe'nin etekleri dışında, o çağa kadar iskân edilmediğine bir işaret sayılabilir.⁽⁶⁴⁾ Yani kent, ulaşım, ticaret aksları ve Alleben deresi boyunca gelişmesini yapmıştır. Tepebaşı ve Kayacık'da 17.Yüzyılda da Hıristiyanların oturduğu tahmin edilebilir. Hayık Müslüman, Hayık Zimyan mahalleleri buradadır.

18.Yüzyılda kent Halep yolu boyunca Şehreküstü'ne kadar uzanmakta idi. Halep kapısı burada bulunuyordu.⁽⁶⁵⁾ Bu yüzyılda Kale önünden Doğu-Doğu Güneye uzanan büyük ticaret aksı boyunca Bedesten-i Atik adı verilen Lala Mustafa Paşa Hanından ayırmak için. Bedesten-i Cedit (ya da Zincirli Bedesten denilen ve 1762(H.1175)de Hüseyin Paşa tarafından yaptırılan Han, Nakip Hanı (sonradan Mecidiye Hanı denilen Han)(1756), İki Kapı Han, Emir Ali Hanı, Tütün Hanı yapılmıştır.

17.yüzyıldan sonra Anadoludaki idarî düzensizlikler, 18.yüzyıl ikinci yarısında Antep bölgesinde de çok etkili olmuşa benzemektedir. Kent içinde karışıklıklar ve ayaklanmalar özellikle 1770'lerden II.Mahmut dönemine kadar sürmüştür. Bu sırada kentin fazla gelişmediği yukarıda belirtilmişti.

1818-1819'da Ayıntab geçici olarak Halep'in kazası olmuştur. 1829'da ise sürekli olarak Halep'in kazası haline getirilmiş ve zaten yakın olan haleple daha sıkı ekonomik ve idarî ilişkiler içine girmiştir. Fakat 1822'de önemli bir yer sarsıntısı

ve 1827'de de bir veba salgını geçiren kent Nizip'teki yenilgiden sonra 8 yıl da Mısır idaresinde kalmıştır.(1839-1847)⁽⁶⁶⁾

Yeniden Osmanlı idaresine geçtikten sonra Tanzimatta, yeni bir gelişme dönemine girmiş ve bu gelişme Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Kentin bu gelişmesine paralel olarak Ermeni azınlığı da artarak, büyük bir ekonomik güce kavuştuğunu ve kentte, özellikle Amerikalılar aracılığı ile daha çok azınlıklara hitap eden misyoner eğitim faaliyetinin de arttığı görülmüyor.

1868(H.1284) tarihli bir Şeriye sicilinde kentin yeni mahalle sayısı 80'e çıkmıştır. 1817'den bu yana ortaya çıkan yeni mahalleler şunlardır:⁽⁶⁷⁾

Emraklı, İmam Bölüğü, Paçavra, Çakmak Bölüğü, Hamamcı Hanesi, Hacı Halil, Hacı Vahap, Hacı Baki, Çavuş Delbe, Düğmeci Bölüğü, Şerefyan, Kurbu Şerefyan, Şeyh Süleyman, Şıhcan, Suyabatmaz, Daracık Sokak, Arap Hanesi, Fare Bölüğü, Kara Çalı Bölüğü, Kayseriyye, Kocaoğlan, Karabaş, Kazaz Pavki, Kabo Sokağı, Kepket, Gülşen Hanesi, Nerkiz Hanesi, Müselles Hanesi, Bayrak Bölüğü, Emin Dede.

Kentin en çok Güneydoğu yönünde Halep yolu üzerinde geliştiği görülmektedir. Kalenin batısında ise Alleben üzerinde Kurbu Ali Naccar ve Bey mahallesi arasındaki düzlüklerin iskân edildiği anlaşılmaktadır.

Antep yeniden Osmanlı idaresine geçtiği sırada, 1847-1848'de

Dr. Azaria Smith adlı bir misyonerin ilk protestan kilisesi ve hastanesini kurduğunu görüyoruz.⁽⁶⁸⁾ Antep'in sosyal ve ekonomik hayatında bu misyonun bundan böyle, Cumhuriyet çağına kadar, önemli bir yeri olacaktır.

Kentin yeni ekonomik gelişmesinin belirtileri kentin eski ticaret merkezinde yapılan ticaret yapılarının artmasıdır. Yeni Han ve dükkânlar eski ticaret merkezinin içinde ya da hemen yakınındaki boş alanlara inşa edilmiştir. Anteb'in yaygın, fakat iş boşlukları fazla bir dokusu vardı. Kent içi 19. Yüzyıl boyunca büyük boşluklar, bahçeler içermekte devam etmiştir. Örneğin 1860'larda sonradan Kemikli Bedesten'in yapıldığı yerin ve çevrenin yani Arasta(Arasa) çevresinin boş olduğu anlaşılmaktadır.⁽⁶⁹⁾

1865'de bu bölgeye Nakip, sonradan(Mecidiye), Kemikli Bedesten⁽⁷⁰⁾, Tuz Han ve başka dükkânlar yapılmıştır.

1854-1857'de (H.1271-1274) Kurtuluş Savaşı'nda harap olan Kadir Paşa Bedesteni⁽⁷¹⁾ ve onun yanına bugün Millet Hanı adı verilen Aziziye Hanı Ermeni cemaat tarafından Sultan Abdülaziz zamanında yapılmıştır.⁽⁷²⁾ 1884-1889'da Belediye Hanı, 1890'da Kürkçiyen adlı bir Ermeni tüccar tarafından Kürkçü Hanı ve yanına büyük bir Sabunhane(Masmana)⁽⁷³⁾ yaptırılmıştır.

Halep Salnamelerinin Gaziantep'e ilgili bilgilerine göre 1869'da kentte 5021 hane vardı. Bunlardan 3907 hane Müslüman, 1027 hane Hıristiyan, 67 hane Musevi idi. Kent nüfusunun 18002 si Müslüman, 4933'ü Hıristiyan, 274'ü Musevi idi.⁽⁷⁴⁾ (Kadın nüfusun buna dahil edilmediği anlaşılmaktadır.)

Kentin belli başlı yapıları aynı kaynakta şöyle belirleniyor:

36	Cami	27	Fırın
57	Mescit	1	Tabakhane
21	Medrese	36	Kahve
4	Tekke	9	Meyhane
5	Kilise	50	Boyahane
6	Çeşme	3	Sabunhane
37	Okul	15	Masere
13	Hamam	1	Mumhane
1938	Dükkân	5000	Tiyek bağ
3	Bedesten	41	Bahçe
10	Han		
11	Değirmen		

Yeni Halep Salnamesinde 1871 için verilen 57960 nüfus sayısının bu kez toplam nüfusa tekabül ettiğini kabul etmek gerekir.⁽⁷⁵⁾ Gaziantep'te 1870'de Belediye kurulmuştur.⁽⁷⁶⁾ Yeni kurulan Belediye yukarıda adı geçen Belediye Hanını yaptırmış, 1886'da kent sokaklarını Fanus'larla aydınlatmıştı. Amerikalıların ve Ermeni Cemaatin Türklerle de ortak olarak büyük bir canlılık yarattıkları anlaşılmaktadır. 1874'de Amerikan (High School'u) Kolej haline dönüşmüş, bir Tıp okulu açılmıştı.⁽⁷⁷⁾ Amerikan Hastanesi de 1879-1884 yılları arasında inşa edilmiştir. 1886'da kentte 3815 kumaş tezgâhı olduğunu Halep Salnamesinde okuyoruz. O sırada kentin 86269 nüfusu vardır. Bunun 15314'ü Hıristiyan, 788'i Musevi'dir, ve kolejde 600 öğrenci okumaktadır.⁽⁷⁸⁾

Amerikalıların önyak olduğu eğitim faaliyetinin kentin gelişmesinde etkili olduğu söylenebilir. Örneğin 1891'de Belediye kentin bir planının yapılmasına karar vermişti.⁽⁷⁹⁾ Fakat bunun gerçekleşip gerçekleşmediği anlaşılmıyor.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Antebın, Anadolu kentleri içinde

ticaret kültürü açısından oldukça gelişmiş ve yine Anadolu ölçülerine göre büyük bir kent olduğu görülmektedir.

Fiziksel çevresinin nitelikleriyle tarihî Ayıntab kentinin çok yakın zamanlara kadar değişmemiş özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

Doğal çevre olarak Kalenin üzerinde bulunduğu yükselti ve altından geçen Sacur ırmağı çevresinde bazı yazarların -İzmir benzeterek- Kentin Kadifekalesi dedikleri Hacı Baba Tepesi, üzerinde şimdi Düşkünler Yurdu (Eski Ermeni Yatılı okulu) olan Mardin Tepesi, yakın zamana kadar bir seyir yeri olduğu söylenen Trüktepe, Hayık Baba (ya da Nur Ali) Dağı (Amerikan Hastanesinin olduğu tepe) gibi engebeli bir çevrede eski kent iki tepe ve aralarında Sacur (ya da Alleben)e yaklaşan düz bölümde gelişmiş güneydoğuya doğru da Halep yolu çevresinde uzamıştı. Kent kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamyanın taş ve düz çatılı (düz çatıların 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra kiremitle örtüldükleri kanısındayım.) eyvanlı, zemin katı sağır yapı geleneğini sürdüren bir konut mimarisine sahipti. İklim, yaya ulaşımına ve arazinin engebesine uyan bir yol dokusu vardı.

Bölgenin jeolojik yapısının Karstik niteliğine bağlı olarak kent içinde belki de inşaat için elverişli görülmeyen boşluklar bulunuyordu. Yapılar altında da mağaraların depo olarak kullanıldığı; yeraltı suyunun varlığı nedeniyle hamam, yeraltı şadırvanı çeşmesi gibi ilginç uygulamalar yapıldığı görülüyor.⁽⁸⁰⁾ Yeraltı mescitleri bile inşa edilmiştir.

Kent suyunun bir bölümü de yeraltı birikinti ve sızıntılarından sağlanmıştır. Evliya'nın da belirttiği gibi her evde bir kuyu bulunuyordu. Bu nedenle de, kurak yıllarda kent su sıkıntısı çektiği anlaşılmaktadır. Bu durumda kurak yıllarda kent de susuzluk çektiği anlaşılmaktadır. Kentin Cumhuriyetten önceki su şebekesi H.1121) yılındaki bir kuraklıktan sonra Kadı Mahir Efendi'nin Dülük'ü besleyen Pancarlı suyunu kente getirmesiyle kurulmağa başlanmıştır. Bu su kente Battal Höyük yönünde kelmekte Akyol-Eblahan Mahallelerinden geçip su burcuna ve oradan kuzeye doğru dağılmaktaydı.

Kentin bundan başka Şehreküstü'nü besleyen Esenbek suyu, Mıhçı Zekeriya suyu gibi suları vardı. Alleben üzerinde yapılan bentlerde de su toplanıp kente dağıtılmıştır.

Bununla birlikte Antep bölgesi özellikle Alleben'in varlığına ve yeraltı suyuna dayanan oldukça verimli bir toprağa sahipti. Kentin çevresi ve içi bostan ve bahçelerle doluydu. Mesire yerlerinin büyük bir çoğunluğu Alleben boyunda idi. (82)

Kent içindeki büyük boş alanlara ve bostanlara en ünlü örnek Birinci Dünya Savaşından önce kentin ortasındaki Çukur Bostan adı verilen alandır. Bugünkü Hürriyet Caddesinin iki yanında Kent merkezinde eski Maarif Caddesinde doğuya ve kuzeye doğru geniş bir alanı kaplamaktaydı.

Bir bakıma Hıristiyan ve Müslüman mahalleleri arasında bir tampon bölge idi. Kurtuluş Savaşında da iki taraf arasındaki sınır buradan geçmekteydi.

Çukur Bostan Balıklı semtinin mesiresi olarak Cumhuriyetten sonraya da kalmış ve 1932-33'de doldurularak bugünkü Hükûmet meydanı ve çevresini meydana getirmiştir.

Gazi Antep kenti Kurtuluş savaşından harap çıkmıştı. Kent nüfusunun harpten sonra 25.000(1921)e kadar düştüğü görülüyor. Ermeniler kenti terketmişlerdir. Fakat nüfus artışı İkinci Dünya Savaşına kadar devamlı olarak artmıştır. 1927'de 88.706 dan 1935'de 127.599'a, 1940'da 141.063 e yükselmiştir.

Kentin yapısı Cumhuriyetten sonra hemen değişmemiştir.

Bahçeli kent dokusu uzun müddet yaşamıştır. 1930'lardaki fotoğraflar Atatürk Bulvarı, Su Burcu Caddesi, 14 Mayıs Caddesi ve Nizip Caddesinin çevresinde köşede küçük boyutlu yapılar, geniş ağaçlıklı bahçelerin kent içi peyzajındaki rollerinin henüz büyük olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyetin Onuncu yılını doldurmak üzere olduğu yıllarda kentte imar faaliyetleri artmıştır. Mezbaha'nın kuruluşu ve ilk Elektrik fabrikasının kuruluşu 1932 yılındadır. 1935'de Buzhane Kurtuluş Savaşında yıkılan eski Çınarlı Camisinin yerine yapılmıştır. 1935-36'da Zincirli Bedesten kentin hal'i olmuştur.

1935 yılında kentin ilk imar planı Jansen tarafından yapılmıştır. 1936-45 yılları arasında buna dayanarak Saburcu, Karagöz, Gaziler caddeleri, İspet Paşa ve Atatürk Bulvarları açılmış ya da genişletilmiştir. Bu bulvarların üzerine yapıldığı eski yolların üzerine yapıldığı eski yolların önce toprak son taş kaplı,

ancak 4-5 m. genişliğinde yollar olduğu 1930'dan kalan foto-lara bakarak anlaşılmaktadır.

II. Dünya Savaşı'nda Atatürk Bulvarı Batısında Eski Ermeni Kili-sesinden öteye tarlalar bulunuyordu.

Istasyon Caddesinin kuzeyinde yapılan spor sahasının çevresinin 1940'larda henüz bostan olduğunu Yener anlatmaktadır.

Yeni gelişmeler arasında Kalenin güneyinde Kale altı, bir pazar yeri olarak ayrılmıştı.

II. Dünya Savaşı sırasında her yer gibi Gaziantep de bir geli-şme göstermemiştir.

Kentin ikinci imar planı 1955'de K.A.Arû tarafından yapılmıştır. Bu tarihte kent nüfusu 149.369 olmuştu.

1960'dan öteye Karşıyaka, Saçaklı, Çikasırot, Sarımsak Tepe mahalleleri kent sınırlarını büyütüştür.

Kent merkezinde yeni binalar Gazi Caddesi ve diğerlerinde eski yapıların yerini almağa başlamış, 1965'ten sonra İnönü Caddesi önem kazanarak bunun üzerinde yeni yapılar yapılmıştır.

Istasyon Caddesi çevresi 1960'lardan sonra gelişmiştir.

Hızla bir yol açma faaliyetine 1963'ten sonra girişilmiş, yol-ların motorlu trafiğe elverişli hale getirilmesine çalışılmış-tır. Şehreküstü, Tefteğin(şimdi Hamdi Kutlar) Uzun Çarşı, Kı-

zılca Oba Caddeleri bu sırada yeni boyutlarına getirilmiştir.

Gaziantep'in bundan sonraki gelişmesi kentin tarihi yapısını yokedici nitelikte olduğu için bu araştırmanın sınırlarını aşmaktadır. Nüfusu 300.000'i geçen ve bir sanayi kenti olmağa yönelen Gaziantep'in sorunları artık başka bir dünyanın sorunlarıdır.

Beytepe'nin iki Birinci Derecede konut koruma bölgesinde ise İmar Planında önerilen ve bugünkü Eyüboğlu ve Elbahan caddelerini izleyen yeni ulaşım aksı ve koruma bölgelerinin çevrelerindeki yolların daha düzenli hale getirilmesi ulaşım için yeterli olabilecektir.

Karagöz Mahallesiyle, Kozluca Mahallesiindeki düz alanlardaki bölgelerde bugünkü yol dokusunda yapılacak küçük düzenlemeler ve trafik planlamasıyla ulaşım olanakları yeterli bir hale getirilebilir.

Kentin imar planında önerilen genel ulaşım düzeni koruma bölgelerini besleyecek ulaşım önerileriyle çatışmamaktadır. Bu bölgelerin genellikle, gelir dilimlerinin alt bölümlerindeki toplum katlarınınca kullanılması da, motorlu araç baskısını bir ölçüde azaltacak bir faktördür.

Bugün Çarşı bölgesini besleyen yollar, kanımca, parking olanakları yollar dışında sağlandığı ve trafik planlaması ve mal girip çıkması iyi zamanlandığı takdirde, ve bundan böyle ticaret alanlarının daha fazla aynı bölgede yoğunlaşmasına imar planı kararlarıyla engel olunursa, bugünkü gelişmeyi besleyecek niteliktedir. Kaldı ki, korunması önerilen bölgenin hemen sınırında geniş arterler bulunmaktadır. Bir kısmının açılmasına da başlanmıştır. Bununla beraber 1/5000 imar planında önerilen ve Gazi Caddesini Tekke Camiinin önünden ve Boyacı Camiinin yanından geçerek Hamdi Kutlar caddesine bağlayan yolun daha fazla genişletilmesi uygun olmayacaktır kanısındayım. Kale

önünde Gümrük Caddesinden başlayarak Uzunçarşı yolu ile Türktepe etrafında dolanan yolun Türktepe tarafında herhangi bir kesinti düşünülmemelidir. Çünkü koruma bölgesine çıkan, pitoresk, ilginç perspektifler veren küçük yolların bir kısmı doğrudan doğruya bu yol üzerinden başlamaktadır. Uzunçarşının başlangıcında, Yeni Hanın önündeki dar arsalara, küçük, yüksek ve uygulama açısından da fevkalâde çirkin inşaat müsaadesi verilmiş olması kabul edilemez. Bu yol üzerinde Eskiçiler Çarşısının başlangıcıyla Hamdi Kutlar Caddesi arasında kalan üçgen adada yapılan çevrenin bütün özelliklerini bozan yapıların da zamanla, katlarının azaltılması ve belki de yeni bir düzenlemeye olanak sağlamak için istimlak edilmeleri uygun olacaktır. Yine bu yol üzerinde Ala üd-Devle Camiinin çevresi gibi, küçük ve güzel alanların değerlendirilmesi de önemli bir fiziksel planlama sorunu olarak ele alınmalıdır.

Genel ilke olarak tarihi çekirdek içinde yeni ulaşım aksı yaratılmaması ve mevcut dokunun korunması ilke olarak benimsenmelidir. Kent bütünü planında Şekeroğlu Sokağından istifade edilerek Türktepe'ye çıkarılan yeni yolun, koruma planında önerilen sınırın altından geçirilmesi gerekir. Aynı şekilde Gaziler Caddesi devamının Boyacı Camiine doğru yapılan uzantısının mevcut durumu değiştirerek genişletilmesinin doğru olmadığı yukarıda belirtilmişti.

Gaziler Caddesinin daha fazla genişletilmesi, Gümrük ve Uzun Çarşı caddelerinin şimdikinden daha fazla genişletilmesi önerileri de, kanımızca tarihî çekirdeğin karakterini

zedelenecek niteliktedir. Eyüboğlu ve Elbahan Caddelerinin, korunması önerilen yapılara hürmet etmek şartıyla genişletilmesi imar planı gereksinimleri içinde kabul edilmiştir. Bütün bu yollar boyunca değişmemesi önerilen caddelerin konturları özel olarak belirtilmiştir.

Türktepe ve Beytepe'de itfaiyenin ulaşma olanakları kısıtlı olan sokaklarda yangın muslukları tesisi gereklidir.

d- Koruma Bölgesinde yapısal yoğunlaşma sorunu

Korunması öngörülen bölgelerin bazılarında, hektar başına 500 ü geçen bir nüfus yoğunluğu olduğu imar planı müelliflerince saptanmıştır. Birinci derecede koruma bölgelerinde yoğunlaşma kontrolü, fiziksel planlamaya getirilen sınırlamalar ve ulaşım olanaklarının sınırlanması ile, kanımca, otomatik olarak yapılmış olacaktır. Tarihi çevre karakterinin korunmasıyla karşıtlaşmayan bir nüfus artışı da hoş görülebilir.

İkinci Derece Koruma Bölgelerinde, yoğunlaşmayı önleyecek araç yine, yapı yoğunluğunu sınırlamak olmalıdır. Parsellerde daha büyük inşa alanı verilmemesi ve gabarilerde değişiklik yapılmaması da gereklidir.

Gerek konut gerekse ticaret bölgelerinde yoğunlaşmayı teşvik eden yeni ulaşım akslarının yaratılması ve mevcut olan-

ların genişletilmesidir. Bu konuda korunması önerilen tarihî çekirdekte ulaşım ile ilgili öneriler ayrıca belirtilmiştir.

Bugünkü kent gelişiminin eğilimleri içinde, ve 1/5000 ölçekli kent bütünü planı önerilerine dayanarak, korunması istenen bölgelerde yoğunlaşmayı teşvik edecek önemli bir neden yoktur. Bu raporda ve ekli planlarda sıhhileştirme ve koruma ile ilgili olarak getirilen tavsiye ve öneriler yoğunlaşmayı gerekli sınırdan durduracak niteliktedir. Özellikle ticaret alanlarının 19. ve 20. yüzyıllarda gelişme gösterdiği Belediye Caddesi aksı ile bugün Atatürk Caddesi yönündeki gelişme, ticaret alanlarının ağırlığını tarihî çekirdekten uzaklaştırır niteliktedir.

e- Anıtların genel durumu ve Kent içi perspektiflerinde

Anıt ve çevresi

Gaziantep anıtlarının büyük bir bölümü, hatta hemen hepsi, Ondokuzuncu ve Yirminci Yüzyılda yenilenmiştir. Bu yapıların genellikle plan özelliklerini korudukları söylenebilirse de, bugünkü mimarileriyle, özgün yapılarını ne kadar yansıttıklarını söylemek zordur. Çünkü ayrıntılı mimari inceleme ve analizleri, rölöveleri olmadığı gibi, Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de mimari geleneğin çok az değişmiş olan konstrüksiyon ve dekorasyon özelliklerinin kronolojik niteliklerinin saptanması

zorluğu da kesin sonuçlara varmağı zorlaştırmaktadır. Bölgede hâlâ yaşamakta olan taş işçiliği, 1965'de yapılan Çamlık Camii gibi bir yapının mimarisinde görüldüğü gibi, ilginç uygulamalar ortaya koyabilmektedir. Bu yerel taş işçiliğinin yapıların restorasyonunda yararlı olacağı açıktır. Özellikle camilerin, son çağlardaki yenilemelerinde, taş ustaları restorasyon yerine, düpedüz yeni biçimler getirmişlerdir. Fakat bunlar geçmiş biçimlerin çağdaş yorumu niteliğindedir. Bu nedenle de anıtların ayrıntılı mimari analizleri yapılmadan yenileme izni verilmemelidir.

Gaziantep'in su yapıları çok kötü durumda bulunmaktadır. Hamamların büyük bir çoğunluğu haraptır, depo ya da başka amaçlarla kullanılmaktadırlar. Korunabilmiş çeşmelerin sayısı da azdır. Saptananlar ekli planlarda ve listelerde belirtilmiştir.

Gaziantep'de, büyük ölçekte olmamakla birlikte, kent içi perspektiflerinde önemli rol oynayan anıtlar bulunmaktadır. Korunması önerilen bölgeler içinde bunların önemini belirtmek, ayrıntılı imar planları yapan plançılara yardımcı olacaktır.

Kent içi perspektiflerinde en çok göze çarpan özelliklerden biri, yol akslarının değiştiği noktalara yerleşmiş olan camiler ve özellikle, biçimsel açıdan ilginç özellikler taşıyan minarelerdir. Örneğin Karagöz Caddesinin Gümrük Caddesi ile birleştiği ve Eski Saray Caddesine döndüğü noktada

Karagöz Camii, Uzunçarşı Üzerinde (AlaÜd-Devle) Camii minaresi, Pazar içinde Hacı Veli ve Hacı Nasır Camii minareleri kent içi perspektiflerini zenginleştiren yapıtlardır. Kent içinde zengin iç mekânlar meydana getiren Cami avluları da özellikle değerlendirilmelidir. Mehmet Paşa Camisinin avlusu ve çevresi (yanına yapılarak, yarım kalmış olan betonarme yapının daha fazla yükselmemesi gerekir), Ala Üd-Devle Camiinin avlusu ve şadırvanı çevresi, Boyacı Camii avlusu, Karatarla Camii avlusu çevrelerinde ölçü değişmesine izin verilmemesi gereken mekânlardır. Bu anlamda değerlendirilmesi önerilen anıt çevreleri planda gösterilmiştir.

Çarşı içinde Han çevrelerinde oluşan mekânlar içinde Kürkçü Hanı ile Tekke Camii arasında kalan Buğday pazarı arınmalı ve yeniden düzenlenerek, mevcut birkaç ağacıyla birlikte kent yaşamına daha güzel bir çevre olarak katılmalıdır.

Kent içinde az katlı yükselmelerin bile, yanlış yerleştiği takdirde bütün çevreyi nasıl bozabildiğine örnek olarak Türktepe Camii önündeki okul yapısı gösterilebilir. Her ne kadar Türktepe Camii mimari açıdan fazla bir değeri olmayan ve oldukça başarısız bir yenileme ise de, onun önüne yapılan yeni okul, hem Türktepe'nin bütün silüetini bozmakta, hem de cami kubbесinin ve minarelerinin yükseklikleri taçlıyan alışılmış silüetiyle çatışarak olumsuz bir etki yaratmaktadır.

f- Yeşil örtü sorunu

Bütün yenileşen kentler gibi Gaziantep'te de yeşil yok edilmiştir. Oysa Kent'in tarih içindeki en önemli özelliği yeşilliği, bağ ve bahçeleriydi. Bundan yarım yüzyıl önce de kent içinin oldukça yeşil olduğu eski fotoğraflardan ve deskripsiyonlardan anlaşılmaktadır.

Tarihi çevre içinde, konut avluları içindeki sınırlı yeşil dışında, koruma açısından özel bir öneri geliştirilmesini gerektiren yeşil Gaziantep'te yoktur. Bu açıdan kentin yeniden yeşillendirilmesi sorunu daha çok çağdaş bir kent peyzajı sorunu olmaktadır. Bununla beraber eski çağlarda kentin çevresinin bağ ve bahçelerle dolu olduğu ve Alleben deresinin çevresinin yozlaşmasının yeni gelişmelerin sonucu olduğu düşünülecek olursa, kentin tarihî çekirdeğinin batıya dönük görüntüsü önünde Alleben deresi çevresinin yeniden yeşillendirilmesi ve eski kent görünümüne bir baz teşkil etmesi önerilebilir.

g- Uygulama aşamaları

(Tarihi çevre için Yönetmelik ilkeleri ek.1'de)

Birinci Derecede Koruma Bölgesi olarak önerilen bölgelerde 1/500 ölçekli uygulama planı yapılması öngörülmektedir. Planlama açısından bu bölgelerin en önemli karakteristiği çalışma ölçeğinin bu şekilde büyütülmüş olmasıdır. Bir ölçüde ayrıntılı kadastral tespiti de öngören bu 1/500 plan-

lar yapılana kadar bu bölgedeki inşaatın durdurulması ve sadece tamir ruhsatı verilmesi gerekmektedir. 1/500 ölçekli mevzii ve koruma esaslarına uygun planlar hazırlandıktan sonra, sıhhileştirme koşulları içinde yeni inşaat yapımı olanağı açılacaktır.

İkinci Derecede Koruma Bölgelerinde dokuya ve öngörülen gabariye uyan yeni inşaatların yapılmasında bir sakınca yoktur. Fakat bu bölgenin 1/1000 uygulama planının da öncelikle yapılması, gabari sorununun çözümünde ruhsat alacaklara ve Belediyeye rahatlık getirecek, ilerde çıkacak sürtüşmelere engel olacaktır. Bu bölge içinde birinci sınıf yapı, korunması gerekli sit olarak işaretlenmiş yapı ve yapı grupları Birinci Derecedeki Koruma Bölgesindeki koşullara tabidirler.

İkinci Derecede Koruma Bölgesinde imar planında öngörülen yol açmalar, özellikle korunacak yapı ya da yapı gruplarına dokunmamak kaydıyla, yapılabilir. Onun dışında planın eski dokuya mümkün olduğu kadar hürmet etmesi gerekir. Bu bölgedeki yapıların, koruma amacıyla, değişik işlevlere tahsis edilmeleri olanağı vardır.

Üçüncü Derecede Koruma Bölgeleri olarak planda belirtilmiş olan oldukça sınırlı alanların korunacak yapı yoğunluğu çok azdır. Burada, yukarıda belirtildiği gibi, geçit bölgesi niteliği hakim olacak, yapı gabari ve ölçüleri, bu anlayış içinde düzenlenecektir. Örneğin Karagöz Caddesi üzerinde Belediye Pasajı karşısında 9 kat'a kadar

verilen gabari, aynı caddenin devamı üzerinde 5 kat olarak önerilmiştir. Mehmet Paşa Camii ve Karagöz Caddesi aksına gelen Karagöz Camiinin bulunduğu bu kesimde bu kat adedinin çoğaltılması doğru değildir. Böylece aynı caddenin üzerinde üçüncü bölge, tarihi doku ve ölçü karakterini koruduğumuz bölgelere bir geçit ödevi görecektir. Bu bölgenin tümüyle yenilenmesi, plan kararlarına bağlıdır. İnşaat ruhsatı verme açısından büyük kısıntılara gerek duyulmayan bir bölgedir.

Koruma bölgeleri içinde düşünülmeyen, fakat gerek kent içinden, gerekse Kent dışından tarihi çekirdeğin yakın çevresinde siluet etkilerini zayıflatacak gabari ve ölçülerin 1/1000 plan hazırlığını yapacak plancılar tarafından gözönüne alınması gerekmektedir. Bu açıdan tehlikeli bölge İstasyonla Kale ve İlk Öğretmen Okulu içine düşen üçgen alan olmaktadır.

Ekli planlarda yol çizgisinin değişmesine müsaade edilemeyecek konturlar belirtilmiştir.

Sıhhileştirme eski kent dokusunun yaşamasına olanak sağlayacak bir planlamadır. İşlevsel açıdan Gaziantep'te korunması önerilen alanların neden baskı altında olmadıkları yukarıda açıklanmıştı. Motorlu araç ulaşımı açısından da, bu bölgelerin, dünyanın birçok ülkelerinde olduğu gibi, bazı kısıtlamalarla yaşayabilecekleri görülmektedir. Bu bölgelerdeki bozulmanın başlıca nedenleri, altyapı tesisleri eksikliği, aile yapısının değişmiş olması, konfor koşul-

larındaki noksanlar ve nihayet, bütün Türkiye için karakteristik olan, yeni yapının simgesel niteliğidir. Nihayet geleneksel yapı malzemesinin, taş ve ağacın bulunma ve kullanılmasıdaki zorluk da yenileşmeyi engellediği için, eski yapıların ve dokunun ortadan kalkma nedeni olmaktadır.

Psikolojik ve kültürel etkenlerin varlığını kısa süreli çözümlerle yoketmek olanağı yoktur. Fakat özellikle bu bölgelerde bir bölümü kiracı ve kente dışardan gelmiş gelir düzeyi aşağıda olan toplum katlarının kent içindeki yapıda aradıkları konforu bu bölgelere getirmek olanağı vardır. Sınırlı, fakat planlı bir ulaşım, kent alanı içinde ancak 1/50 oranında bir alan kaplayan bu konut bölgelerine alt yapı tesislerini tamamlamak, evler içinde, mutfak, banyo, W.C.lerin sokulması, su ve elektrik ihtiyaçlarını gidermek, değişiklikler için, teknik yardım, belki de Belediyenin de ortaklığı ile kredi sağlayarak gerçekleştirilebilir.

Bu bölgelere zorunlu olarak koruma statüsü getirmek ve onları kent için simge niteliğinde kabul etmek, zamanla bu bölgelerin statülerinin değişmesini de sağlayacaktır. Fakat korumakla ilgili en önemli tutum, bu bölgedeki inşaat kontrolünün ve sınırlamaların kesin izlenmesidir. İkinci bir tavsiye, yine konut işlevine, fakat değişik bir toplum grubuna, örneğin öğrencilere bazı tahsisler yapmaktır. Bu bölgelerde bazı öğrenci yurtlarının, küçük kültür faaliyetlerinin girmesi, bir küçük müze, bir kültür klübü, bir sergi köşesi olması, buralara şimdiye kadar olmayan sosyal bir canlılık, bir yenilenme enerjisi getirecektir. Bunun

gerçekleşmesinde başta Belediye olmak üzere kent kültürüyle uğraşan mahallî kuruluşların, okulların, nihayet Kültür Bakanlığının katkıları olabilir.

Yeni işlevlerin, genel konut alanı niteliğini değiştirmeden bu bölgelere girebilmesi için, bunlara tahsis edilecek yapıların kent merkezine ve ulaşım akslarına en yakın olan yerlerde seçilmesi gerekir.

h- Tarihî Çevrenin korunması uygulamasıyla ilgili diğer tavsiyeler

Korunacak ve sıhhileştirilecek bölgeler için, uygulamaya geçmeden hazırlanacak dokümantasyonun nasıl yapılması gerektiği rapora ek 'dokümantasyon hazırlama programı'nda gösterilmiştir. Böylece korunacak alanın niceliksel ve niteliksel değerleri saptanacak ve önce Birinci Derece Koruma Bölgesi, sonra İkinci Derece Koruma Bölgesi ve en son olarak Üçüncü Derece Koruma Bölgesi için ayrıntılı planlar hazırlanacaktır. Bu planların hazırlanmasındaki öncelikler bölgelerde uygulamanın kısıtlanmasının ağırlığına göre saptanmıştır.

Birinci Derece Koruma Bölgesinde 1/500 ölçekli olarak hazırlanması gereken mevzii imar planı, ekli koruma planlarında özel olarak işaretlenmiş daha önemli kent içi siteleri için 1/200 ölçeğine kadar indirilmek zorundadır. Bu-

NOTLAR

1. Charles Sanders'den naklen,
2. Paulys Real Encyclopædie der classischen Altertums Wissenschaft, Band V, 1 (Stuttgart 1903), yeni baskı, s.1275.
3. Ay.Yer., 'Dolichenus' mad., s.1276.
4. Cahen, Claude, La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la principauté franque d'Antioche, Paris, 1940, s.115.
5. Procopius, VII, Buildings, Loeb Classical Library, çev. H.B.Dewing Harvard University Press, 1961, s.157-164.
6. Honigmann, Ernst, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, çev. F.İşiltan, İstanbul, 1970, s.36.
7. Ay.Yer., s.37 ved.
8. Ay.Yer., s.38.
9. Ay.Yer., s.40.
10. İslâm Ansiklopedisi, cilt II,
11. İslâm Ansiklopedisi, Fransızca yeni baskı, 'Duluk' Mad.
12. Honigmann, ay.es., s.110,111 ve Cedrenos'dan naklen s.115.
13. Mateos, Urfalı, Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant D.Andreasyan, Notlar: E.Dulaurier, çev. M.Halil Yinanç, Ankara, 1962, s.134.
14. Yinanç, M.H. Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi, İstanbul, 1944, s.60 ved.
15. Duluk'un Afşin ve Gümüşteğin tarafından fethedildiği yolundaki sözler herhalde bu kaynağa dayanmaktadır.
16. Yinanç, M.H. Ay.es., s.120.
17. Ay.Yer., s.123.
18. Ay.Yer., s.133.

Notlar 2

19. Mateos Vekayinamesi, s.219.
20. Ay.Yer., s.277.
21. Anna Comneua, The Alexiad of the Princess Anna Comneua, çev. Elizabeth A.S.Dawes, New York, 1967, s.344.
22. Cahen, Claude, La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la principauté franque d'Antioche, Paris, 1940, s.298.
23. Ay.Es., s.361.
24. Ay.Es., s.385.
25. Ay.Es., s.388.
26. Ay.Es., s.388.
27. Abû'l Farac (Bar Hebraeus), Abû'l Farac Tarihi, cilt II, İng.çeviriden çeviren Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1950, s.393.
28. Ay.Yer., s.405.
29. İslâm Ansiklopedisi, Fransızca yeni baskısı, cilt II, s.640.
30. Dussaut, René, Topographie Historique de la Syrie tuluque et Médievale, Paris, 1927, s.472.
31. Yakut, Mûcam al-Buldan'dan naklen, Le Strange, G., Palestine under the Moslems, Reprint by Khayat, Beirut, 1965, s.386 ved.
32. 1183 yılında Salâhaddin Diyarıbakır'ı eline geçirdikten sonra geldiği Ayıntab'ta Emir Kumartekin oğlu Nasihûddin kenti ona teslim etmiştir.
33. Cahen, Claude, Ay.Es., s.581.
34. İslâm Ansiklopedisi, 'Ayıntab' Mad., cilt II, s.65.
35. Cahen, Claude, Ay.Es., s.116.
36. Yener, Şakir Sabri, Gaziantep Kitabeleri, Gaziantep, 1958, s.25; C.C.Güzelbey, bu caminin Evliya'nın sözünü ettiği Dayrınçak (Tapınçak) Camii olabileceğini söyler. C.C.Güzelbey, "Ömeriye Camininin Asıl Adı Nedir?", GKD, 13 (1971), s.30, 43.
37. Cahen, Claude, Ay.Es., s.705.

Notlar 3

38. Sümer, Faruk, Oğuzlar, Ankara, 1967, s.158.
39. Sümer, Faruk, Ay.Es., s.261.
40. Ay.Yer., s.261.
41. Ay.Yer., s.261.
42. Yınanç, Refet, Le Dynastie de Dulghadır, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Paris, 1973, s.69.
43. Ay.Es., s.72.
44. M.Solmaz, Timur'un yakıp yıktığı alanların Emir Ali Hanı'nın arkasındaki Kozancı Çarşısı'nın yanında Pîr Safa'ya giden yol üzerinde bulunduğunun halk arasında rivayet edildiğini yazar.
45. Bu bilgiler Refet Yınanç'ın yukarıda adı geçen eserinden alınmıştır.
46. Ay.Yer., s.95.
47. Yener, Şakir Sabri, Kitabeler, s.47.
48. Yınanç, Refet, Ay.Es., s.239.
49. Le Strange, G., Ay.Es., s.387.
50. Ay.Es., s.387.
51. İslâm Ansiklopedisi, 'Ayıntab' Mad., cilt II, s.66.
52. Güzelhan, Mustafa, "Antepte Keykin Mahallesi ve Mükre Mevkî", GKD, IV (1961), s.58.
53. Güzelbey, C.C., "Bir Kitaptan Öğrendiklerim", GKD, V (1962 Ağ.), s.191.
54. Sümer, Faruk, Ay.Es., s.271 ved; s.289; s.337 ved.
55. Mahallenin hangi nedenle Bey mahallesi adı taşıdığı belli değildir. Eğer mahalle adları ile aşiret adları arasında bir ilişki düşünülürse bu bölgeye gelenler arasında önemli yeri olan Beydili aşireti düşünülebilir.
Yine bu bölgeye gelen Barak boyundan Şark Evli aşiretinin Şarkıyan

Mahallesine, Kürdülü aşiretinin de 'Kürtüncüyün'e adlarını verdikleri düşünülebilir.

56. 1898'den sonra Belediyece yapılan bir listede mahalleler eskiliklerine göre sıralanmıştır. Fakat bu sıralamanın neye dayandığı belli değildir. Ve 17. yüzyıl listelerinde adı olmayan mahalleler eski mahalleler listesine konmuştur. Bak: Halep Salnamelerinin Gaziantep ile İlgili Kısımları", GKD, III (Tem. 1960), s.155.
57. Gaziantep Şeriye Sicilleri, cilt 29, sahife 23, H.1108 (1696 Ağustos) tarihli Mahalle Listesi tekst'de verilmiştir.
58. Eğer Seng-i Tavi'l'in 1719 tarihli bir vakfiyede Suk-ı Tavi'l (Uzun Çarşı) şeklindeki kaydı doğru ise -ki bu mahalle gerçekten Uzun Çarşıya tekâbül etmektedir- diğer mahalle adlarının da benzer bir dönüşüm geçirmiş olmaları ve eski çarşı mahallelerinin adları olduğu düşünülebilir.
59. Evliya, Uzun Çarşı içindeki Tahtalı Caminin H.986 (1578/79) da Emirülümera Osman Paşa tarafından yaptırıldığını yazar. Şakir Sabri Yener ise tamir kitabesidir demektir.
60. Bu deyim tartışması için bak: Güzelbey, C.C. "Şaraküstü", GKD, (Temmuz 1963), s.149.
61. Bu mahalle adlarının ne kadar doğru olduğunu söylemek kolay değildir. Örneğin bütün yeni yayınlarda Seng-i Tavi'l adı altında geçen ve bugün Karatarla Mahallesi'ne katılan eski mahalle, C.C.Güzelbey'in sözünü ettiği 1719 tarihli bir vakfiyede 'Suk-ı Tavi'l' (Uzun Çarşı) olarak geçmektedir; C.C.Güzelbey, "Gaziantep Hamamları ve Bir Belgenin Düzelttiği Yanlışlık", GKD, (1967), s.271.
62. 1760 tarihli Şeriye Sicili için bak: Güzelbey, C.C., "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", GKD, XII (Ağustos 1970), s.273; 1817 tarihli Şeriye Sicili için: Güzelbey, C.C., "Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler", GKD, XII (Nisan 1969), s.92.
63. Yeni mahalle adları Kurbî Kozanlı, Kurbî Bey, Kurbî Kayacık gibi, eski mahallelerin uzantıları olduklarını gösteren adlar taşımaktadırlar.

64. Türktepe üzerinde Kamalak ormanı denilen bir orman olduğu ve iskânın yakın olduğu söylenmektedir; Güzelbey, C.C., "Şaraküstü", GKD, (Temmuz 1963), s.149.
65. Güzelbey, C.C., "Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinden Örnekler", GKD, 12 (Ağustos 1970), s.279.
66. Güzelbey, C.C., "19.Yüzyılda Gaziantep'in uğradığı afetler", GKD, 9 (Temmuz 1966), s.152, 162-63.
67. 1868 (H.1284) tarihli Şeriye Sicili için bak: Barlas, H.Uğuroğlu, "Halep Salnamelerinin Gaziantep'e İlgili Kısımları", GKD, V (Nisan 1962), s.95.
68. Barlas, H.U., "Merkezi Türkiye Kolejleri Gelişme Tarihçesi", GKD, 13 (1970), s.9-10.
69. Güzelbey, C.C., "Kemikli Bedestenin Tarihçesi", GKD, III (Ocak 1960), s. 9.
70. Kemikli Bedesten adının, bina yapılırken çok miktarda kemik çıkmasından ileri geldiğini söyleyen Güzelbey, 19.Yüzyıla kadar buranın kent mezarlığı olduğunu söylemektedir.
71. Güzelbey, C.C., "Bedesten ve Gaziantep Bedestenleri", GKD, IV (1961), s.94.
72. Güzelbey, C.C., "Gaziantep Kalesi", GKD, 13 (1971), s.155.
73. Yener, Ş.S., "Gaziantep Şeriye Mahkemesi Sicillerinden Notlar I", GKD, 4 (1961), s.16.
74. Barlas, H.U., "Halep Salnamelerinin Gaziantep'e İlgili Kısımları 1868-1910", GKD, V (Nisan 1962), s.115.
75. Ay.Yer., s.131.
76. Barlas, H.U., "Gaziantep Belediyesi Tarihi", GKD, III (Haziran 1960), s.131.
77. Barlas, H.U., "Merkezi Türkiye Kolejleri Gelişme Tarihçesi", GKD, 13 (1970), s.9-10.

Notlar 6

78. Barlas, H.U. "Halep Salnamelerinin Gaziantep ile İlgili Kısımları 1868-1910", GKD, V (1962), s.179.
79. Barlas, H.U., "Gaziantep Belediyesi Tarihi", GKD, III (1960), s.136; Bu tarihte Belediye Reisi Izrapzade Ahmet Efendi kentin 84 mahallesini eskilik sırasına göre yazdırmıştı.
80. Kastel adı verilen bu yeraltı çeşme ve şadırvanların arasında Pişirici, Şih, Ahmet Çelebi, Esenbek en tanınmışlarıdır.
81. Güzelbey, C.C., "Gaziantep Suyu", GKD, 13 (1971), s.57.
82. Yener, Ş.S., "Allebende Eski Sahra Yerleri", GKD, 13 (1971), s.55-56, 70-71; ve "Eski Alleben Pınarları ve Piknik Yerleri", GKD, 13 (1971), s.81-82.

B I B L I Y O G R A F Y A

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Not: GKD : Gaziantep Kültür Dergisi.

- Abû'l Farac (Bar Hebraeus), Abû'l Farac Tarihi, çev: Ö.R.Doğrul, cilt II, Ankara, 1950.
- Barlas, Mecit "Gaziantep Şehri Ne İdi, Ne Oldu?", GKD, cilt: 6 (Aralık 1963), s.285-286; cilt: 7 (Ocak 1964), s.11-12.
- Barlas, H.Uğuroğlu "Gaziantep Belediyesi Tarihi", GKD, cilt: 3, s.131-143, 155-160, 179-187.
- "Gaziantep Belediyesi Tarihi", GKD, cilt: 3, (Ağustos 1960), s.182 ve 183.
- "Halep Salnamelerinin Gaziantep ile İlgili Kısımları, 1868-1910", GKD, cilt: 5, s.78, 95, 115-116, 131, 155-156, 179-180, 203, 227, 251-253, 281-282; cilt: 6, (Mayıs 1962), s.111-112.
- "Merkezi Türkiye Kolejleri Gelişim Tarihi-çesi", GKD, cilt: 13 (1970), s.9-10, 16.
- Cahen, Claude La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la principauté franque d'Antioche, Paris, 1940.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan Antep ve Antep Kalesi, Gaziantep, 1930.
- Milâdi XVI cı, Hicrî X cu Asırda Antep, 943-1536/7 ve 950 tarihli Tapu Defterlerin Neşri, Gaziantep, 1937.
- Antep Meşahiri, Gaziantep, 1939.
- Dussaut, René Topographie Historique de la Syrie Antique et Médiévale, Paris, 1927.
- Erdoğan, Şükrü "Antep İli ve Civarı", GKD, cilt: 6 (Mart 1963), s.54; (Mayıs 1963), s.67,107-110; (Haziran 1963), s.131-134; (Temmuz 1963),

s.159-161; (Eylül 1963), s.204-205;
(Ekim 1963), s.228-230; (Kasım 1963),
s.255-257; (Aralık 1963), s.275-278;
cilt: 7, (Ocak 1964), s.17-18; (Şubat
1964), s.38-40; (Mart 1964), s.70-71;
(Nisan 1964), s.93-94.

Güzelbey, Cemil Cahit

"Kemikli Bedestenin Tarihçesi", GKD,
cilt: 3, (Ocak 1960), s.9-10.

--
"Gaziantep'te Yapıcılık", GKD, cilt: 3,
(Aralık 1960), s.276-279.

--
"Bedesten ve Gaziantep Bedestenleri",
GKD, cilt: 4, (1961), s.76.

--
"Alaüddeve Camii", GKD, cilt: 4,
(1961), s.177-178.

--
"Koca Battal ve Karagöz Camii", GKD,
cilt: 4, (1961), s.221-223.

--
"Gaziantep İdari Tarihinden Birkaç
Yaprak", GKD, cilt: 5 (1962), s.127-128.

--
"Şaraküstü", GKD, cilt: 6, (Temmuz 1963),
s.149-150.

--
"19. Yüzyılda Gaziantep'in Uğradığı Afetler",
GKD, cilt: 9, (Temmuz 1966). s.152, 162-163.

--
"Gaziantep Kalesi", GKD, cilt: 10, (Şubat
1967), s.35-36.

--
"Eski Gaziantep ve Çukur Bostan", GKD,
cilt: 10, (Temmuz 1967), s.151-152.

--
"Maarif Kahvesi - Maarif Bahçesi", GKD,
cilt: 10, (Ağustos 1967), s.177.

--
"Arabın Tarih ve Folklorundan Bir Demet",
GKD, cilt: 11, (Ocak 1968), s.7.

--
"Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden
Örnekler", GKD, cilt: 11, (Mart 1968),

- s.64; cilt: 12, (Nisan 1969), s.92;
(Haziran 1969), s.136; (Ağustos 1969),
s.179, 180, 181, 183; (Şubat 1970), s.228;
(Ağustos 1970), s.273, 279.
- Güzelbey, C.C., "Ömeriye Camiinin Asıl Adı Nedir?", GKD,
cilt: 13, (1971), s.30, 43.
- "Gaziantep Suyu", GKD, cilt: 13, (1971),
s.57-58, 66-69.
- "Hüseyin Paşa Çarşısı", GKD, cilt: 13,
(1971), s.80.
- "Gaziantep Kalesi", GKD, cilt: 13, (1971),
s.155.
- "Gaziantep İlinde Tarihî ve Arkeolojik Bir
Gezi", GKD, cilt: 13, (ağustos 1972),
s.179-184.
- Güzelhan, Mustafa "Dünkü ve Bugünkü Çukurbostan", GKD,
cilt: 6, (Ağustos 1963), s.185-187.
- Honigmann, Ernst Bizans Devletinin Doğu Sınırı, çev: F.
Işıltan, İstanbul, 1970.
- İslâm Ansiklopedisi, 'Ayıntab' Maddesi, cilt: II.
- 'Duluk' Maddesi.
- Kanalıcı, M.Sami "Boyacı Camii (Kadı Kemaleddin Camii)",
GKD, cilt: 4, (1961), s.151-152, 168.
- Kirişçi, Halil "Şeyh Camii ve Hamam Hakkında", GKD,
cilt: 4, (1961), s.153-154.
- Le Strange, Guy Palestine under the Moslems, Reprint
by Khayat, Beirut, 1965.
- Mateos, Urfalı Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve
Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev:
Hrant D.Andreasyan, Notlar: E.Dulaurier,
çev: M.H.Yınanç, Ankara, 1962.
- Sezer, Mehmet "Nur Mehmet Paşa Camii", GKD, cilt: 4,
(1961), s.249-250.

- Şemseddin Sami Kamus ul-Alâm, 6 cilt.
- Sümer, Faruk Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, Ankara, 1967.
- Teymur, Fadıl "Gaziantep Şehri Suyunun Tarihçesi, Hali Hazır Durumu, Su Davasının Halli Teklifleri", GKD, cilt: 5, (Ocak 1962), s.15-19.
- Uzunçarşılı, İ.H. Osmanlı Tarihi, II.Baskı, Ankara, 1964, s.142 ved.
- Ünler, Ali Nadir "Gaziantep Ermenileri", GKD, cilt: 13, (1971), s.151-152, 162.
- Yener, Şakir Sabri Gaziantep Büyükleri, Gaziantep, 1934.
- Gaziantep Kitabeleri, Gaziantep, 1958.
- "Gaziantep'te 182 Yıllık Bir Ev", GKD, cilt: 3, (Temmuz 1960), s.163-164.
- "Gaziantep Şerhiye Mahkemesi Sicillerinden Notlar: I", GKD, cilt: 4, s.39, (1961), s.16.
- "Hüseyin Paşa Kimdir?", GKD, cilt: 11, (Temmuz 1968), s.155.
- "Allebende Eski Sahra Yerleri", GKD, cilt: 13, (1971), s.55-56, 70-71.
- "Eski Allı Ben Pınarları ve Piknik Yerleri", GKD, cilt: 13, (1971), s.81-82.
- Yetkin, Hulusi "Eski Gaziantep Mahallelerinde Açılması Gerekli Yollar", GKD, cilt:II (Mart 1965), s.55-56, 66-68, 83-85.
- "Gaziantep Şehri İmar Politikasını Değiştirme Zamanı Gelmiş midir?", GKD, cilt: 10, (Temmuz 1967), s.147-148, 167-168, 179-184.
- "Gaziantep Parkını Kurma Zamanı Gelmiştir", GKD, cilt: 11, (Nisan 1968), s.86.

Yınanç, M.Halil

Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I.

Anadolu'nun Fethi, İstanbul, 1944.

Yınanç, Refet

La Dynastie de Dulghadır, yayımlanmamış

Doktora Tezi, Paris, 1973.

Koruma Yönetmeliği ile İlgili Öneriler

1. Her türlü fiziksel planlama Anıtlar Yüksek Kurulu'nca tasdik edilmiş koruma bölgeleri ve bu bölgelerde ilgili açıklamalara uyarak düzenlenmek zorundadır.
2. Bu bölgelerde yapılacak inşaat ve onarımlar, ekler ister kamu, ister özel mülk olsun, bu yönetmeliğe uymak zorundadır.
3. Bu yönetmeliğin uygulanmasından Belediyenin bu işle görevli yetkilisi sorumlu olmalıdır.

Yeni Yapılar

1. Koruma alanı içinde yapılacak yeni yapılar koruma raporu önerilerine uygun nitelikte olacaktır.
Birinci derece koruma alanında yapılaşma, gerekli ölçekte fiziksel plan yapıldıktan sonra, ilgili koşullara uyarak yapılabilir. Ekler de aynı koşullara uymak zorundadır.
Bu plan yapılmadan ancak mevcut yapılar için onarım öngörülebilir.

Onarımlar ve Ekler

1. Birinci ve İkinci Derece korunacak yapılarda yapıların dış mimarisinde pencere ve kapı boşlukları ve çıkmaların boyutları değiştirilemez.
2. İkinci Derecede yapılarda ek ve iç değişiklik, ilgili Kurul onayıyla, ve yapının sokak cephesini değiştirmemek kaydıyla, yapılabilir.
3. Yeni ekler ve onarımlar en az renk ve tekstür bakımından eski yapıya uymak zorundadır.
4. Ek ve onarımlar yapı gabarisini değiştiremez.

Yollar

Koruma bölgelerinde yol dokusu değiştirilemez. Teşekkül etmiş yapı sınırlarına dokunmadan, genellikle tek yönlü olacak trafiği kolaylaştıracak bazı tedbirler ilgili Kurul onayıyla, yapılabilir.

Ek Madde: Yönetmelik yapılanı kadar koruma planına ek koruma koşullarına uyulmalıdır.